

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Випуск 25 (2019)

Кропивницький – 2019

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko
State Pedagogical University

ACADEMIC NOTES

Series:
HISTORICAL SCIENCES

Edition 25 (2019)

Kropyvnytskyi – 2019

ISSN 2518-1068 (Print)

Рецензенти: *Борисенко В. Й.* – доктор історичних наук, професор.
Орлик В. М. – доктор історичних наук, професор.

“Наукові записки. Серія: Історичні науки” включена до Переліку наукових професійних видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук. Наказ Міністерства освіти і науки України № 693 від 10. 05. 2017 р.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВИПУСКУ:

Науковий редактор:

Чорний О. В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Центральноукраїнського педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Відповідальний редактор:

Козир І. А. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Центральноукраїнського педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Відповідальний секретар:

Панченко К. І. – асистент кафедри історії України Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Editorial Board:

Дефорж Г. В. – доктор історичних наук, доцент кафедри біології та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Житков О. А. – доктор історичних наук, доцент кафедри історії України Центральноукраїнського педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Казьмирчук Г. Д. – доктор історичних наук, професор

Ковальков О. Л. – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Центральноукраїнського педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Парсамов С. С. – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Присяжнюк Ю. П. – доктор історичних наук, професор

Рафальський О. О. – доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

Різняк Р. Я. – доктор історичних наук, професор кафедри математики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Стемнік Анджей – доктор габлітований, професор Інституту історії Люблінського університету імені Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща)

Троян С. С. – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету

Філоретова Л. М. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Центральноукраїнського педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Друкується за рішенням Ученої ради Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

(протокол № 12 від 27. 05. 2019 р.)

Статті представлені в авторській орфографії

Наукове видання “Наукові записки. Серія: Історичні науки” індексується в міжнародній наукометричній базі даних Google Scholar

Електронні версії Наукового видання “Наукові записки. Серія: Історичні науки” прийнято на репозитарне зберігання Науковою бібліотекою України імені В. І. Вернадського

© Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2019

UDC 93

A – 34

Academic notes. Series: Historical Sciences. – Edition 25. – *Kropyvnytskyi*: EPC of Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University, 2019. – 450 p.

ISSN 2518-1068 (Print)

Reviewers: *Borysenko Volodymyr* – Doctor of Historical Sciences, Professor.

Orlyk Vasylyshyn – Doctor of Historical Sciences, Professor.

“Academic Notes. Series: Historical Sciences” is included into the List of Scientific Professional Publications of Ukraine, which can publish the results of dissertations for obtaining scientific degrees of Doctor and Candidate of Sciences. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 693 of 10. 05. 2017.

EDITORIAL BOARD:

Academic editor:

Chorny Oleksandr – Candidate of Sciences in History, Associate Professor of the Department of the History of Ukraine, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Assistant of Academic editor:

Kozyr Iryna – Candidate of Sciences in History, Associate Professor of the Department of the History of Ukraine, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Executive Secretary:

Panchenko Kyrylo – Assistant of the Department of the History of Ukraine, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Editorial Board:

Deforzh Hanna – Doctor of Historical Sciences, Associate professor of the Department of biology and methods of teaching, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Zhytkov Oleksandr – Doctor of Sciences in History, Associate Professor of the Department of the History of Ukraine, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Kazymyrychuk

Hryhoriy

Kovalkov Olexandr – Candidate of Sciences in History, Associate Professor of the Department of the World History, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Rafal Szymczyk Oleh – Doctor of Historical Sciences, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Director of the Institute of Political and Ethnic Studies named after I.F.Kuras, National Academy of Sciences of Ukraine

Parsamov Serhiy – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of the World History, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Prysjazhnjuk Yurii – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine of the Bohdan Khmelnytskii Cherkassy national University

Rizhniak Renat – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Mathematics of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Stempnik Andzhey – Doctor habilitatus, Professor of the Institute of History of Maria Curia-Sklodowska Lublin University (Lublin, Poland)

Troyan Serhiy – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of International Relations, Information and Regional Studies of the National Aviation University

Filoretova Larysa – Candidate of Sciences in History, Associate Professor of the Department of the History of Ukraine, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Published by the resolution of the Academic Council of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
(Protocol № 12 of 27. 05. 2019)

The articles are presented in the author's orthography

Scientific publication “Academic Notes. Series: Historical Sciences” is indexed in the international scientometrics database Google Scholar

The electronics versions of the Scientific publications “Academic Notes. Series: Historical Sciences” has accepted for repository storage by the Vernadsky National Library of Ukraine

УДК 94(477.65)"1919/1920"

В. В. Грінченко

*Високобайрацький навчально-виховний комплекс
Кропивницької районної державної адміністрації Кіровоградської області*

В. Г. Грінченко

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

ЦЕНТРАЛЬНА УКРАЇНА У СПОГАДАХ УЧАСНИКІВ ПЕРШОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ АРМІЇ УНР

У статті розкриваються окремі обставини з історії рейду з'єднань Армії Української Народної Республіки у ворожому тилу (грудень 1919 – травень 1920 рр.), відомого як Перший Зимовий похід Армії УНР, що відображені у спогадах його учасників. Йдеться про характеристику ними настроїв місцевого населення, пропагандистську діяльність серед нього, різнопланову допомогу, яка надавалася населенням українському війську під час походу. Аналізуючи мемуари, автори статті звертаються переважно до подій, які відбувалися на території сучасних Кіровоградської та Черкаської областей.

За матеріалами спогадів можна відзначити загалом прихильне ставлення з боку українського населення до учасників походу, розуміння сутності їхньої місії, зумовлених обставинами партизанських методів боротьби у ворожому тилу. Вміщені свідчення, які відображають зміст агітаційно-інформаційної роботи представників уряду УНР і загалом українського війська серед населення, зростання національно-державницької свідомості селянства, співпрацю з місцевими повстанськими загонами. Поряд з цим констатуються байдужість і брак очікуваної активності з боку частини українського населення й загалом безпідставні настрої недовір'я і страху з боку єврейської громади.

Наголошується, що у досягненні успішних результатів цього рейду українського війська по тилах білогвардійської і Червоної армій своє досить вагоме значення мала та підтримка, яку учасникам Першого Зимового походу надавало місцеве населення, в тому числі й на території Центральної України.

Ключові слова: *Армія УНР, Перший Зимовий похід, Центральна Україна, спогади, пропагандистська діяльність, настрої населення, допомога армії.*

Першим Зимовим походом Армії УНР прийнято називати рейд з'єднань Армії Української Народної Республіки по тилах радянських і білогвардійських військ, який тривав з 6 грудня 1919 року по 6 травня 1920 року. Головним його завданням було збереження армії на українській території, у ворожому тилу, шляхом партизанських дій.

Походу українських національних сил передувала дуже складна для них ситуація, що склалася на листопад 1919 року – так званий “трикутник смерті”. Знекровлена попередніми боями та пошестю тифу Армія УНР виявилася затиснутою між денікінською, польською та Червоною арміями. Під її контролем залишалася лише невелика територія в районі міста Любар на Житомирщині. Це зробило неможливим продовження боротьби регулярними військовими силами.

На початку грудня 1919 року в Новій Чорторії відбулася нарада представників українського уряду та вищого командування армії, яка ухвалила рішення ліквідувати регулярний фронт, вийти у ворожий тил і розпочати партизанську війну разом із повстанськими загонами. 5 грудня 1919 року у наказі по війську Головний Отаман Симон Петлюра оголосив про призначення отамана Михайла Омеляновича-Павленка командувачем Дієвої армії УНР. Загальна чисельність армії, частини якої були зведені в чотири групи, становила близько 10 тисяч вояків (з них боєздатних – лише 3 – 3,5 тисячі) [2, с. 170].

Загалом рейд Армії УНР в запіллі Добровольчої та Червоної армій тривав 180 днів. “Запілля” в термінології того часу – це тил (“поле” – це фронт, “передпілля” – смуга перед фронтом у напрямку до супротивника). За цей час Дієва армія УНР пройшла біля 2,5 тисячі кілометрів [2, с. 170]. Її маршрут пролягав по територіях сучасних Житомирської, Вінницької, Київської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської областей.

Першому Зимовому походу присвячене досить широке коло праць мемуарного характеру, написаних його безпосередніми учасниками [1; 3; 5; 6; 7; 8; 10; 13; 14; 15; 19; 20; 21 та ін.]. Викладені у них факти використовувалися різними авторами в дослідженнях узагальнюючого, комплексного або ж більш конкретного характеру [4; 9 та ін.], у тому числі і в останні роки [2; 11; 12; 16; 17; 18; 22; 23; 24 та ін.]. Зміст і обсяг наявних публікацій зумовлює можливість подальшого висвітлення подій Першого Зимового походу Армії УНР, зокрема, в різноманітні його змістовних та регіональних проявів.

Базуючись на спогадах учасників Першого Зимового походу та звертаючись переважно до подій, які відбувалися на території Центральної України – сучасних Кіровоградської і Черкаської областей, ми намагалися висвітлити наступні аспекти: 1) настрої на місцях і пропагандистську роботу представників уряду УНР та загалом українського війська серед населення; 2) різнопланову допомогу учасникам походу з боку місцевого населення. Зазначені аспекти дослідження досить тісно переплітаються між собою, тому вести мову про них доцільно комплексно, спираючись на конкретні факти із спогадів учасників походу, їхні аналітичні судження.

Полковник Армії УНР Василь Задояний, оцінюючи у своїх спогадах значення Першого Зимового походу, наголошував, що чогось схожого до нього складно знайти в історії. Хіба що похід Гарібальді, який на його думку, мав певні риси подібності до походу українських дивізій у запілля ворога. Рейди ж генералів російської Добровольчої армії Мамонтова і Шкуро, за його словами, не йдуть в порівняння з Зимовим походом, бо це були звичайні кавалерійські випадки, які хоча й заходили далеко в запілля ворога, проте вони забезпечувались суцільним фронтом регулярного війська, що наступало позаду них. А тут ціла армія пішла в запілля, – власне, запілля перестало існувати [6, с. 23].

Протягом всього рейду запіллям ворожих армій українське військо проводило пропагандистську діяльність серед місцевого українського населення. Необхідність цього зумовлювалась інформаційною блокадою з боку і білогвардійців і більшовиків, поширенням чуток, що Армії УНР вже не існує, а ті військові угруповання, які видають себе за неї – це звичайні озброєні банди, які загрожують життю та майну пересічних українців.

Перед початком походу прем'єр УНР Ісак Мазепа призначив кількох політичних референтів до військових частин (П. Феденка, М. Левицького, М. Гарасима, В. Скляра, Загурського, Ю. Чубука та В. Совенка). Було ухвалено, що уряд перебуватиме окремо від армії, але делегує до кожної дивізії своїх політичних референтів, які мали проводити агітаційну роботу серед населення і підтримувати зв'язок з урядом [9, с. 326].

Сотник Армії УНР Михайло Гарасим, призначений політреферентом до Київської дивізії під командуванням Юрка Тютюнника, згадував як вони працювали: “Ми мали свою повозку, запряжену двома кіньми, і вдвох заїжджали до найближчого села; один з нас залишався у першому селі, другий їхав до наступного села, перший після мітингу переїздив до третього села (його підвозив туди селянин), другий власним запрягом заїздив до села четвертого, в якому ми обидва звичайно ночували. Наступного дня ми в той самий спосіб обслуговували дальші чотири місцевості. Селяни сходилися на мітинг без жодних запрошень чи оголошень, бо вістка, що по селах їздять “оратори” Петлюри (так вони нас часто називали) розходилася блискавкою по довколишніх місцевостях, а то й повітах, і всі села хотіли, щоб ми до них з доповідями завітали... Говорили ми по три-чотири, а той п'ять годин, залежно від часу й погоди, бо ми були молоді, мали силу й насагу до цього, а велика кількість слухачів нас до того заохочувала” [3, с. 140].

Свої доповіді референти розпочинали часто із тривалого історичного екскурсу, ще від княжої доби. Проводили паралелі між минувиною й теперішнім часом, вказували на помилки попередників та на теперішні суперечності. У своєму кінцевому слові закликали до єдності, до боротьби за свою самостійну державу, наголошували, що коли українська армія знову утворить регулярний фронт, і її командуючим буде даний наказ поповнити ряди українського війська, щоб ніхто із молодих не вагався цей наказ виконати [див. 3, с. 140–142].

Командуючий Михайло Омелянович-Павленко висвітлюючи у своїх мемуарах агітаційно-інформаційні завдання, які виконувала його армія, констатує, що призначені урядом політичні референти “розвинули свою працю з більшою інтенсивністю”, скликаючи громадські сходки та висвітлюючи “перед масами справу й сучасне становище” [14, с. 48].

Якщо ж поточна ситуація не дозволяла політреферентам проводити більш масштабну роботу, то вони верхи на конях нашвидку відвідували придорожні села, коротко спілкувалися із тими, хто зустрічався їм на шляху, передавали їм листівки для розповсюдження між селянами і їхали далі. Свої ґрунтовні виступи перед населенням референти проводили, як правило, поза розташуванням військових частин, бо в місцях їхнього постю “кожний вояк, старшина чи рядовий були інформаторами та пропагаторами справи, кожний по своїй силі та знанню” [3, с. 142].

Генерал-хорунжий Армії УНР Михайло Крат згадує, що в кожній хаті, де бодай на годину ступив козак під час походу, велися відповідні роз'яснювальні розмови. Запитання до них в місцях постю розпочиналися приблизно так: “Дозвольте, пане старший, чи товариш, вибачайте, не знаю як вас називати, поспитати, якої саме ви банди будете, та яка ваша платформа?” [8, с. 33]. А ось

як він переказує фрагмент напевно досить характерного діалогу господаря пересічної селянської сім'ї з українськими вояками, що завітали до їхнього дому.

“ – Так оце значить, ви свої. Стоятимете у нас три дні. Ну то добре, ні про що не піклуйтеся, в кожній хаті їсти дістанете і для козаків, і для коней. Можете відпочивати спокійно, комуни близько немає, зв'язкові є, вони дали б знати. Варти теж не виставляйте, будемо ми вас охороняти, у нас зброї досить. Будьте спокійні, ви ж наші гості, “свої” [8, с. 33–34].

Коли північна група Армії УНР – Київська дивізія, яку очолював отаман Юрко Тютюнник, зайняла Умань, там було видано п'ять номерів газети “Україна”, загальною кількістю близько 20 тисяч примірників. А ще було видруковано близько 200 тисяч листівок під назвами “Селяни”, “До інтелігенції України”, “Офицерам, казакам и солдатам Добровольческой Армии” [19, с. 101]. Михайло Гарасим згадує, що редактором газети був політреферент Чубук, журналіст за фахом, а тексти листівок укладав сам Тютюнник, що “був до цього великим майстром” і наголошує, що в районі Умані і його околиць вони проводили свою пропагандистську роботу “з великим успіхом” [3, с. 142].

Після зайняття українською армією Канева там було видруковано ще біля 200 тисяч листівок, а після здобуття Черкас їх додалося ще близько 250 тисяч [19, с. 125–126]. Потреба в таких листівках відчувалася досить гостро. Їхній зміст, за словами Юрка Тютюнника, “складався так, щоби вибити ґрунт з-під ворожої агітації, котру проводили білі і червоні росіяни” [19, с. 101].

Полковник Василь Задояний у своїх спогадах наголошував, що Перший Зимовий похід “спричинився до значного піднесення національної свідомости серед широких мас української людности”. Завдяки йому так зване “белое движение” – реставраційний єдиноділимський рух – був остаточно скомпрометований. Українське населення остаточно пізнало всю облуду тих гасел, що їх несла армія Денікіна. Українські частини населення зустрічало з радістю, як своє військо і свою владу [6, с. 23].

Майор Фотій Мелешко, згадуючи перебування на Херсонщині в селі Масляниківка [поблизу Єлисаветграда – В. Г.] саме на Свят-Вечір, коротко передав суть розмови з гостинною селянською родиною.

“ – Люди хотять, щоб була Україна. Все про Петлюру говорять. Бачили ми большевиків, бачили махнівців, тепер дивлюсь на денікінців – не підходящі для нас, бо все це чужі люди. А от ви наче рідні брати. То ж ми собі й думаємо, що один Петлюра нам добра бажає, коли з ним ідуть такі люди, як ви.

У кожному селі, від кожного нашого селянина ми чули такі чи подібні слова. Отже національно-державницька свідомість народу під кінець 1919 року цілком дозріла” [10, с. 150–151].

Під час Зимового походу Армія УНР підтримувала активні контакти з місцевими повстанськими загонами, що виявляли свою прихильність до відновлення незалежної української держави. Співпраця з ними була дуже важливою для здійснення деяких успішних воєнних операцій, зокрема, для взяття Умані і Балти. Повстанське угруповання отамана Андрія Гулого-Гуленка, яке мало значні сили, на початку 1920 року влилося до складу Запорізької дивізії Дієвої армії УНР, яку він же і очолив. Його повстанці склали в цій дивізії “окремий курінь Низових Запорожців” [13, с. 39].

Співпраця з повстанцями посприяла зміцненню національних ідей в самому українському війську, його духовному єднанню з селянством. Командуючий Михайло Омелянович-Павленко з цього приводу писав: "...опинившись в самому серці України, армія побачила тотожність своєї ідеології з ідеологією повстанців і бажанням селянської маси, що повстанців тих з себе видала; також армія відчула, що маса дивиться на неї як на свою оружну силу – крім назви "петлюрівці" часто-густо можна було вже чути ще назви "українці", "наше військо", бо, зрештою, не було вже родини, яка б так чи інакше не була зв'язана з військом: той загинув у наших лавах від ворожої кулі, той покалічений, перебував як інвалід вдома, немало було і таких вояків, яких доля була цілком невідома і т. п.

Присутність у війську українському священників і щире виконання релігійних треб також дуже імпонувало селянським масам: можна було спостерігати, як у спільній молитві село і військо єдналися в загальній журбі про долю рідного краю; при похоронах забитих або померлих від тифу козаків звичайно брало участь все село – всі жінки загалом клопоталися, щоб прибрати гарно покійника, кладучи його в домовину. Святочно, з великим піднесенням духу відбувався такий похорон, і тут над новою труною знов було єднання. На крові та сльозах зміцнялася козацька й селянська думка – прокльони і заклики до помсти змішувались салютаційними сальвами та співом гімну "Ще не вмерла Україна".

Нарешті українська мова, що все лунала у війську, єднала його з суспільством" [14, с. 47].

Один із політреферентів Армії УНР Панас Феденко, описуючи своє короткочасне перебування на початку 1920 року у селі Витутіві (нині село Брід Первомайського району Миколаївської області – В. Г.) зазначав: "І досі згадую довір'я, з яким ставилася людність до нас, коли ми казали, що шукаємо українського війська: нас приймали як дорогих гостей, годували й напували і питалися, коли "настане Україна" [21, с. 54].

Зустрічаючи в ході рейду прихильне ставлення селян-українців, чому, зокрема, немало посприяла і роз'яснювальна робота, українське командування вирішило хоча б на короткий час перенести військові дії й на територію Лівобережжя. Однак тут його сподівання себе не виправдали. Описуючи реакцію населення тодішньої Полтавської губернії на прибуття українських підрозділів, командуючий Михайло Омелянович-Павленко констатував брак очікуваної активності: "Щодо відношення населення до нас, то воно було якесь загадкове: ворожнечі не було, але й не було широкій відвертості – можна було сказати, що людність придивлялася до нас, щоб пізнати як слід. Людність не була прихильною ні до червоних, ні до добровольців" [14, с. 79]. У своєму листі до Симона Петлюри він зазначав: "На Полтавщині помічається сильний вплив більшовизму, чому населення відноситься до нас байдуже" [цит. за 17, с. 147].

Перебування українських частин на Лівобережжі у лютому 1920 року відзначалося серйозними боями, зокрема, за місто Золотоношу. Виявилось також намагання командування червоних притиснути їх до Дніпра. Через те, пробувши на Лівобережжі лише кілька днів, українська армія змушена була повернутися на правий берег Дніпра.

Командарм Михайло Омелянович-Павленко згадує в позитивному плані тодішню Херсонську губернію, територією якої проходив рейд його групи:

“З національного боку Херсонщина значно пішла вперед. Енергійна діяльність просвіт, українізовані школи, гімназії, національні театри і нарешті чимала кількість охочих козаків із Херсонщини свідчили про розуміння й зацікавлення маси національною справою. Населення добре ставилося до нашого козацтва, харчувало нас, охоче продавало коней. У розмовах нас називали “своїми” [14, с. 115].

Він же наводить показовий, на нашу думку, факт, який припав на дні великодніх свят 1920 року під час перебування Запорізької дивізії на території сучасного Бобринецького району. Перед святами більшовики оголосили “тиждень червоноармійця”, і селяни мусили на це відреагувати та знести досить значні податки. Так сталося, що це співпало якраз із часом перебування української армії на Бобринеччині і замість червоноармійців все це потрапило до їхніх рук. Однак місцеве населення не жалкувало за цим, хоча й було впевнене, що після відходу українських частин селянство буде примушене платити ці податки вдруге [13, с. 116].

Хорунжий Артем Зубенко, який брав участь в Першому Зимовому поході у складі Запорізької дивізії Армії УНР, згадуючи про ці ж події зазначає: “В м. Бобринці було забрано до 40 000 пудів зернового фуражу, зібраного комуністами з селян, так само як і в селах навколо Бобринця. Увесь хліб був розділений поміж селянами, а фураж поділено поміж частинами” [7, с. 54].

Сотник Михайло Гарасим описує ще один цікавий факт з цього ж регіону і з цього ж періоду. Українська армія розташувалася на захід від станції Долинська в районі великих сіл, щоб відсвяткувати великдень. Селяни з власної ініціативи навезли велику кількість святочного їства. Та не встиг священник посвятити Божі дари, як розвідка донесла що з трьох сторін – Єлисавету-Знам’янки, Кривого Рогу та Миколаєва наближається ворог. Слід було терміново рушати далі, щоб не потрапити в оточення. “Їстиво селяни допомогли скласти на обозні вози, і армія рушила без паніки, але поспішним маршем” – зазначає автор [3, с. 143].

У продовольчому забезпеченні Армія УНР повністю залежала від місцевого населення. “Ніяких кухонь у нас я не бачив у Зимовому поході, – згадував сотник Валентин Сім’янців. – Все діставали від наших людей і їжу для нас, і фураж для коней. Села поповнювали й недостачу в набоях і рушницях, коли ми не могли “дістати” цього від червоних [15, с. 222]. Командуючий Михайло Омелянович-Павленко констатував, що загалом “труднощів з харчуванням не було, бо село охоче годувало козаків по три-чотири доби й уже після того тільки починало цікавитися, чи хутко козаки мають рушати далі” [14, с. 35].

Однак це не означає, що в українських частин не було проблем з продовольством. Бували дуже скрутні ситуації. Про одну з них згадувала представниця Червоного Хреста Олена Федак-Шапарович, яка деякий час перебувала у військовому підрозділі, яким командував Юрко Тютюнник, і тут же знаходилась його дружина Віра (була сестрою-жалібницею) та їхня дворічна донька Оля. “Відчуваємо однак голод. Якийсь козак ходить поміж підводами й просить шматок хліба, бо улюблена всіма маленька Оля плаче з голоду – донечка отамана” [20, с. 233; 22, с. 31].

Окрім продовольчого забезпечення дуже важливу роль відіграло місцеве населення у допомозі хворим військовим. Дещо підлікувавшись, вони поверталися в стрій української армії, яка для цього відповідним чином коригувала свій напрям руху. Хорунжий Артем Зубенко згадував, що армія мала повертати на захід тими

ж дорогами, по яких уже йшла на схід, в основному для того, щоб забрати хворих старшин і козаків, яких залишили по селах під опікою місцевого населення, і наголошував: “Це був час, коли або зовсім не було, або було лише дуже мало таких, хто б в армії був цілком здоровий. Щоправда, тиф тоді почав ніби трохи вщухати, але від великого холоду та стужі люди, на загал зле одягнуті й обуті, сильно простужувалися...” [7, с. 48–49].

Через безупинні марші, повний брак ліків та медичного персоналу українські частини мали значні проблеми з кінним складом армії, який практично звівся нанівець. Для протидії кінським пошестям активно використовувались місцеві ветеринарні пункти. У поповненні армії кіньми теж дуже допомагало місцеве населення. Денікінці при відступі залишили чимало тимчасово знесилених коней, і селянство, очікуючи реквізицій з боку червоних, згадував Михайло Омелянович-Павленко, “приводило все це до нас на продаж. З прибуттям нашої частини в село на постій, там розпочинався справжній кінський ярмарок” [14, с. 35]. Він же зазначає, що через нестачу грошей досить часто для розрахунків з місцевим населенням використовувалися цукор і спирт, яких “під той час на Україні було досить (на самому тільки Перегонівському заводі [нині у Голованівському районі Кіровоградської області – В. Г.] малося 200 тисяч пудів), а селянам того й другого завжди бракувало” [14, с. 35].

Командир 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР Петро Дяченко, згадуючи перебування свого підрозділу в районі Умані, зазначав: “2 січня 1920 р. ми затрималися в с. Небелівка. ... Зі штабу армії я отримав наказ, щоб з найближчих цукроварень взяти 500 пудів цукру та вимінити на гроші. Частину цукру, до 100 пудів, продано в м. Торговиці, а решта лишилась при полку. З того часу полк годував коней і людей за цукор. Селяни охоче брали цукор, але полк вже не мав свободи рухів, бо табір збільшився на 50 возів” [5, с. 55].

Найтяжчим питанням для українського війська під час Першого Зимового походу, – констатував Михайло Омелянович-Павленко, – було озброєння армії, бо селянство дуже неохоче віддавало зброю, пов’язуючи з нею всі свої надії [14, с. 35]. “Села мали зброю приховану, розставаться з нею не хотіли. При всій прихильності, помочі, жертвенності глибоко вкорінилось в селянській психіці почуття власності та обережності”, – наголошував сотник Армії УНР Никифор Авраменко [1, с. 326].

В цьому плані від перебування полку Чорних Запорожців 19 січня 1920 року в селі Казавчин (нині у Гайворонському районі Кіровоградської області) у сотника Армії УНР Бориса Монкевича залишилися загалом невеселі спогади: “Водохрещя. Полк залишився на переднівку. З усіх боків чути стрілянину, мов бійка, але то селяне на Йордані стріляють з рушниць. Молодь уся озброєна добрими рушницями, а у війську недохват зброї, набоїв, людей... Недобре почуття охоплювало душу гляючи на цих темних, покалічених революцією людей” [13, с. 23].

Поряд з цим у мемуарах учасників Першого Зимового походу також є цікаві факти про допомогу, яку надавало місцеве населення у питаннях, пов’язаних зі зброєю. Зокрема, той же Борис Монкевич засвідчує, що 25 січня 1920 року у Вільшанці селяни допомогли їм витягти з річки Синюхи гармату, яка провалилася під лід. “Прорубали лід до самого берега, – пише він, – і при помочі селян притягли гармату по дну річки” [13, с. 25]. А Михайло Омелянович-Павленко наводить факт,

коли у боях під Тальним на Черкащині українські частини, через пошкодження коліс гармати та невилазну багнюку, під напором ворожої кінноти мушили залишити одну гармату. Селяни відразу прийшли армії на допомогу, відбили у ворога гармату, запрягли у власні коні й доставили до штабу армії [43, с. 22].

Збереглися окремі цікаві свідчення про культурницькі заходи, які українське військо організувало під час походу спільно з місцевим населенням. Командир кінного полку Чорних запорожців Петро Дяченко, описуючи зустріч Різдва у Голованівську, згадує, як “наказав покликати до штабу жидівського старосту, а також голову аматорського гуртка, запропонував старості приготувати вечерю для старшин, а другому – виставу для старшин і козаків. Обидва погодилися. Витрати покриємо цукром” [5, с. 55]. А ще козацькі старшини розвезли запрошення місцевій інтелігенції відвідати виставу “Жидівка-вихристка”, і на ній “перші ряди були заповнені місцевими родинами вперемішку з нашими старшинами. Про неспокійний час пригадували важкі кулемети при вході та вартова сотня в повній готовності” [5, с. 55]. Після закінчення вистави старшини запросили деякі родини та артисток до спільної вечері. “Гості з цікавістю та й недовірою дивилися на нас, – пише Дяченко, – але розіграли горілка і гостинність господаря, і загальні веселощі швидко запанували. Вечеря скінчилась під ранок” [5, с. 55].

Ставлення до українського війська з боку єврейського населення було неоднозначним. Юрко Тютюнник у своїх спогадах констатує, що “армія принципово однаково ставилась до громадян України, якої б вони не були нації: злочин, вчинений ким би то не було, карався безоглядно” [19, с. 137]. При цьому він зазначає: “Однак росіяни, особливо червоні, провокували нашу армію зо всіх сил. ... Провокаційним шляхом ширився між жидівським населенням невинуватий жах перед українським військом. Доходило до того, що старшим командуючим доводилося розшукувати жидівського рабина, щоби передати йому про дійсне ставлення війська до населення” [19, с. 137–138]. Тютюнник згадував, як йому довелося 6 березня 1920 року говорити перед цілою єврейською громадою Голованівська, і лише через декілька годин після розташування частин на вулицях містечка з’явилося єврейське населення. Таке недовір’я і страх, наголошував він, базувались тільки на провокаційних чутках, і шкодили обом сторонам. Як правило, в місцях постою ставлення з боку єврейської громади до українського війська через деякий час вже покращувалося, особливо коли воно наймало містечкових майстрів, щоби перекувати коні, полагодити зброю, пошити одяг тощо [19, с. 138].

Однак у спогадах різних учасників Першого Зимового походу все ж можемо бачити констатацію непростих стосунків українського селянства з єврейським населенням та вказівку на причини цього. Про це, зокрема, пише і сам Тютюнник: “... велика кількість жидівської молоді служила у червоних росіян і, виконуючи обов’язки катів, творила ворожнечу до себе в широких масах населення” [19, с. 138]. А сотник Борис Монкевич зазначає, що селяни були дуже незадоволені єврейським населенням, яке брало “широку участь в комуністичному рухові”, і згадує, як одного разу його командир прохав штаб дивізії перевести полк Чорних Запорожців на постій в інше місто, бо боявся погрому, оскільки негативне ставлення селянства до євреїв передавалось козакам [13, с. 49].

За таких непростих обставин особливо примітними й показовими є факти рішучого перешкоджання антисемітським настроям, які мали місце в українському

війську. Так сотник Никифор Авраменко який виконував обов'язки коменданта у зайнятому українською армією Бобринці, став свідком знуцання козака Нестора Галайденка (що мав славу одного з найвідважніших у своєму полку) над представником місцевої єврейської громади (він верхи на коні гнав того по вулиці із налігачем на шиї). Комендант вступився – зупинив козака, роззброїв його, відібрав коня, й наказав дати двадцять п'ять ударів нагайкою [1, с. 334].

Маючи потім непросту розмову з Петром Дяченком, командиром полку Чорних запорожців, який “категорично потребував повернути коня і зброю та гірко нарікав за покалічення бойового козака за якогось жида”, комендант не відступив від своєї принципової позиції, заявивши: “Коли трапиться подібний випадок як тепер – буду розстрілювать” [1, с. 334]. На слова Дяченка “Ти якийсь жидівський оборонець!” Авраменко відповів “Хай і так буде. Вони тоже люди, а обижають їх, хто хоче” [1, с. 334]. У своїх спогадах Авраменко зазначає, що після цієї розмови скінчилось його приязне відношення до Дяченка, а за ним самим закріпилось насмішкувате прізвисько “жидівський батько”, яке однак його не ображало [1, с. 335].

Отже, за матеріалами спогадів можна відзначити загалом прихильне ставлення з боку українського населення до учасників походу, розуміння сутності їхньої місії та зумовлених обставинами партизанських методів боротьби у ворожому тилу. В мемуарах відображені успішні форми агітаційно-інформаційної роботи представників уряду УНР та загалом українського війська серед населення, тенденції щодо зростання його національно-державницької свідомості, факти співпраці з місцевими повстанськими загонами. Поряд з цим констатуються байдужість та брак очікуваної активності з боку частини українського населення й загалом безпідставні настрої недовір'я і страху з боку єврейської громади.

Перший Зимовий похід Армії УНР оцінюється нині дослідниками як героїчна сторінка воєнного мистецтва періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні, а ще як одна із найбільш успішних військових кампаній в українській історії. Було збережене ядро української армії для подальшої боротьби, вдало застосовані партизанські методи у протистоянні з переважаючими силами ворога. Похід сприяв поширенню селянських повстань, засвідчив силу духу війська в боротьбі за українську державність [2, с. 170; 23, с. 181]. У досягненні цих результатів досить вагому роль відіграла підтримка, яку учасникам Першого Зимового походу надавало місцеве населення, в тому числі й Центральної України, і це дістало своє відображення та належну оцінку в їхніх мемуарах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Авраменко Н.* Спомини запорожця: Документальне видання. – К.: Темпора, 2007. – 456 с.
2. *Буравченков А. О.* Перший Зимовий похід Армії УНР 1919–1920 / Енциклопедія історії України. – Т. 8. Па–Прик. – К.: Наук. думка, 2011. – С. 170.
3. *Гарасим М.* Мене захопив Зимовий Похід / У 50-річчя Зимового Походу Армії УНР. 1919–1920 / Під ред. М. Крата, Ф. Грінченка. Нью-Йорк: [Накладом Орден. Ради Ордена Залізного Хреста Армії УНР], 1973. – С. 140–143.
4. *Доценко О.* Зимовий похід (6.XII.1919–6.V.1920). – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 376 с.
5. *Дяченко П. Г.* Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР. – К.: Стікс, 2010. – 448 с.

6. **Задояний В.** Зимовий Похід Дієвої Армії УНР в запілля ворога з 6.12.1919 до 6.5.1920, його моральні і матеріальні бази / У 50-річчя Зимового Походу Армії УНР... – С. 23–28.
7. **Зубенко А.** В 40-ві роковини Зимового Походу (витяг) / У 50-річчя Зимового Походу Армії УНР... – С. 48–57.
8. **Крат М.** Як то було в Зимовому Поході / У 50-річчя Зимового Походу Армії УНР... – С. 31–35.
9. **Мазена І.** Україна в огні й бурі революції 1917–1921. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.
10. **Мелешко Ф.** Різдво 1919 року / У 50-річчя Зимового Походу Армії УНР... – С. 149–155.
11. **Мельниченко В. М.** Черкащина в добу Української революції 1917–1921 рр.: навч. посібн. – Черкаси: Вертикаль, вид. Кандич С. Г. – 2016. – 200 с.
12. **Митрофаненко Ю.** Український антибільшовицький рух на Кіровоградщині (1918–1940-і рр.) // Український визвольний рух / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр дослідж. визв. руху. – Львів, 2013. – Збірник № 18. – С. 84–96.
13. **Монкевич Б.** Чорні Запорожці: Зимовий похід і остання кампанія Чорних Запорожців. – Львів: Добра книжка, 1929. – 162 с.
14. **Омелянович-Павленко М.** Зимовий похід. – Каліш: Друкарня вид-ва “Чорномор”, 1934. – 192 с.
15. **Сім'янцив В.** Постачання і поповнення / У 50-річчя Зимового Походу Армії УНР... – С. 222–223.
16. **Слюсаренко П. М.** Дієва армія Української Народної Республіки в Першому Зимовому поході // Воєнна історія. – 2002. – № 5–6. – С. 47–52.
17. **Солдатенко В.** Зимовий похід Армії УНР в історіографічному зрізі (грудень 1919 – травень 1920 рр.) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – 2009. – Вип. 43. – С. 135–161.
18. **Стопчак М. В.** Історіографія Першого Зимового походу Армії УНР // Наук. праці істор. ф-ту Запорізького держ. ун-ту. – Запоріжжя, 2005. – Випуск ХІХ. – С. 370–376.
19. **Тютюнник Ю. О.** Революційна стихія. Зимовий похід 1919–1920 рр. Спомини. – Львів: Універсум, 2004. – 192 с.
20. **Федак-Шепарович О.** З повстанцями (Спомин) / У 50-річчя Зимового Походу Армії УНР... – С. 225–234.
21. **Феденко П.** Минуло півстоліття. Зимовий похід Армії Української Народної Республіки 1919–1920 рр. – Нью Йорк, Джерзі Ситі: Вид. “Свобода”, 1972. – 80 с.
22. **Шатайло О.** Спадкоємці козацької слави. Біографії генералів Армії Української Народної Республіки – уродженців Черкащини. – Дрогобич: Видавн. фірма “Відродження”, 2009. – 192 с.
23. **Швидченко Т. М.** Перший Зимовий похід армії УНР в контексті національно-визвольної революції 1917–1921 роки / Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. Київський націон. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2016. – 223 с.
24. **Шевченко Б.** Участь полку Чорних запорожців у Першому Зимовому поході Армії УНР територією Кіровоградщини у 1919–1920 роках / Борис Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kokm.kr.ua/pdf/5.pdf>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Грінченко Віталій Вікторович – вчитель історії і географії Високобайрацького навчально-виховного комплексу Кропивницької районної державної адміністрації Кіровоградської області (м. Кропивницький, Україна).

Грінченко Віктор Григорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна).

В. В. Грінченко

*Высокобайрацкий учебно-воспитательный комплекс
Кропивницкой районной государственной администрации Кировоградской области*

В. Г. Грінченко

*Центральноукраинский государственный педагогический университет
имени Владимира Винниченко*

ЦЕНТРАЛЬНАЯ УКРАИНА В ВОСПОМИНАНИЯХ УЧАСТНИКОВ ПЕРВОГО ЗИМНЕГО ПОХОДА АРМИИ УНР

В статье освещаются отдельные аспекты рейда соединений Армии Украинской Народной Республики в тылу врага (декабрь 1919 – май 1920), известного как Первый Зимний поход Армии УНР, которые отражены в воспоминаниях его участников. Речь идет о характеристике ими настроений местного населения, пропагандистской деятельности среди него, разноплановой помощи, которая предоставлялась населением украинской армии во время похода. Анализируя мемуары, авторы статьи обращаются преимущественно к событиям, которые происходили на территории современных Кировоградской и Черкасской областей.

По материалам воспоминаний можно отметить в целом благосклонное отношение со стороны украинского населения к участникам похода, понимание сущности их миссии, обусловленных обстоятельствами партизанских методов борьбы во вражеском тылу. Помещены свидетельства, которые отражают содержание агитационно-информационной работы представителей правительства УНР и в целом украинской армии среди населения, рост национально-государственного сознания крестьянства, сотрудничество с местными повстанческими отрядами. Наряду с этим констатируются равнодушие и отсутствие ожидаемой активности со стороны части украинского населения и в целом беспочвенные настроения недоверия и страха со стороны еврейской общины.

Отмечается, что в достижении успешных результатов этого рейда украинской армии по тылам белогвардейской и Красной армий свое достаточно весомое значение имела та поддержка, которую участникам Первого Зимнего похода оказывало местное население, в том числе и на территории Центральной Украины.

Ключевые слова: *Армия УНР, Первый Зимний поход, Центральная Украина, воспоминания, пропагандистская деятельность, настроения населения, помощь армии.*

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Грінченко Виталий Викторович – учитель истории и географии Высокобайрацкого учебно-воспитательного комплекса Кропивницкой районной государственной администрации Кировоградской области (г. Кропивницький, Україна).

Грінченко Віктор Григорьевич – доцент кафедри історії України Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, кандидат історических наук, доцент (г. Кропивницький, Україна)

V. V. Grinchenko

*Vysoki Bayraky Educational Complex of the Kropivnitsky
District State Administration of the Kirovograd region*

V. H. Grinchenko

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

**CENTRAL UKRAINE IN THE MEMOIRS OF THE PARTICIPANTS
THE FIRST WINTER CAMPAIGN OF THE UPR ARMY**

The article covers certain aspects of the raid of the Army units of the Ukrainian People's Republic in the hostile rear (December 1919 – May 1920), known as the First Winter Campaign of the UPR Army, as reflected in the memoirs of its participants. They characterise the mood of the local population, propaganda activities among them, various assistance provided to the Ukrainian army by the population during the campaign. Analyzing the memoirs, the authors of the article are mainly concerned with the events that took place on the territory of the present-day Kirovograd and Cherkasy regions.

According to the memoirs materials, one can generally note the favorable attitude of Ukrainian people towards the participants of the campaign, understanding their mission essence, conditioned by the circumstances of guerrilla methods of struggle in the enemy rear. There are testimonies that reflect the content of the propaganda and informational work of the UNR Government and of the Ukrainian army on the whole, the growth of the national-state awareness of the peasantry, and cooperation with local insurgent detachments. At the same time, there may be noted indifference and lack of probable activity on the part of the Ukrainian population and, in general, groundless distrust and fear on the part of the Jewish community.

It is noted that in order to achieve successful results of this raid of the Ukrainian army in the rear of the White Guard and Red Army, the support provided to the participants of the First Winter Campaign by the local population, including those in Central Ukraine, was of great significance.

Key words: *UNR Army, First Winter Campaign, Central Ukraine, memoirs, propaganda activities, mood of the population, assistance to the army.*

REFERENCES

1. **Avramenko N.** Spomyny zaporozhtsia: Dokumentalne vydannia. – K.: Tempora, 2007. – 456 s.
2. **Buravchenkov A. O.** Pershyi Zymovyi pokhid Armii UNR 1919–1920 / Entsyklopediia istorii Ukrainy. – T. 8. Pa–Pryk. – K.: Nauk. dumka, 2011. – S. 170.
3. **Harasym M.** Mene zachopyv Zymovyi Pokhid / U 50-richchia Zymovoho Pokhodu Armii UNR. 1919–1920 / Pid red. M. Krata, F. Hrinchenka. Niu-York: [Nakladom Orden. Rady Ordena Zaliznoho Khresta Armii UNR], 1973. – S. 140–143.
4. **Dotsenko O.** Zymovyi pokhid (6.KhII.1919 – 6.V.1920). – K.: Vyd-vo im. Oleny Telihy, 2001. – 376 s.
5. **Diachenko P. H.** Chorni zaporozhtsi. Spomyny komandyra 1-ho kinnoho polku Chornykh zaporozhtsiv Armii UNR. – Kyiv: Stiks, 2010. – 448 s.
6. **Zadoianyi V.** Zymovyi Pokhid Diievoi Armii UNR v zapillia voroha z 6.12.1919 do 6.5.1920, yoho moralni i materialni bazy / U 50-richchia Zymovoho Pokhodu Armii UNR... – S. 23–28.
7. **Zubenko A.** V 40-vi rokovyny Zymovoho Pokhodu (vytiah) / U 50-richchia Zymovoho Pokhodu Armii UNR... – S. 48–57.
8. **Krat M.** Yak to bulo v Zymovomu Pokhodi / U 50-richchia Zymovoho Pokhodu Armii UNR... – S. 31–35.
9. **Mazepa I.** Ukraina v ohni y buri revoliutsii 1917–1921. – K.: Tempora, 2003. – 608 s.

10. *Meleshko F.* Rizdvo 1919 roku / U 50-richchia Zymovoho Pokhodu Armii UNR... – S. 149–155.
11. *Melnychenko V. M.* Cherkashchyna v dobu Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr.: navch. posibn. – Cherkasy: Vertykal, vyd. Kandych S. H. – 2016. – 200 s.
12. *Mytrofanenko Yu.* Ukrainyskyi antybilshovytskyi rukh na Kirovohradshchyni (1918–1940-i rr.) // Ukrainyskyi vyzvolnyi rukh / In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, Tsentr doslidzh. vyzv. rukhu. – Lviv, 2013. – Zbirnyk № 18. – S. 84–96.
13. *Monkevych B.* Chorni Zaporozhtsi: Zymovi pokhid i ostannia kampaniia Chornykh Zaporozhtsiv. – Lviv: Dobra knyzhka, 1929. – 162 s.
14. *Omelianovych-Pavlenko M.* Zymovi pokhid. – Kalish: Drukarnia vyd-va “Chornomor”, 1934. – 192 s.
15. *Simiantsiv V.* Postachannia i popovnennia / U 50-richchia Zymovoho Pokhodu Armii UNR... – S. 222–223.
16. *Sliusarenko P. M.* Diieva armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky v Pershomu Zymovomu pokhodi // Voienna istoriia. – 2002. – № 5–6. – S. 47–52.
17. *Soldatenko V.* Zymovi pokhid Armii UNR v istoriografichnomu zrizi (hruden 1919 – traven 1920 rr.) // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen. – 2009. – Vyp. 43. – S. 135–161.
18. *Stopchak M. V.* Istoriohrafii Pershoho Zymovoho pokhodu Armii UNR // Nauk. pratsi istor. f-tu Zaporizkoho derzh. un-tu. – Zaporizhzhia, 2005. – Vypusk XIX. – S. 370–376.
19. *Tiutiunnyk Yu. O.* Revoliutsiina stykhiia. Zymovi pokhid 1919–1920 rr. Spomyny. – Lviv: Universum, 2004. – 192 s.
20. *Fedak-Sheparovych O.* Z povstantsiamy (Spomyn) / U 50-richchia Zymovoho Pokhodu Armii UNR... – S. 225–234.
21. *Fedenko P.* Mynulo pivstolittia. Zymovi pokhid Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky 1919–1920 rr. – Niu York, Dzherzi Syti: Vyd. “Svoboda”, 1972. – 80 s.
22. *Shatailo O.* Spadkoiemtsi kozatskoi slavy. Biohrafii heneraliv Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky – urodzhentsiv Cherkashchyny. – Drohobych: Vydavn. firma “Vidrodzhennia”, 2009. – 192 s.
23. *Shvydchenko T. M.* Pershyi Zymovi pokhid armii UNR v konteksti natsionalno-vyzvolnoi revoliutsii 1917–1921 roky / Dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.01. Kyivskyi natsion. un-t im. T. H. Shevchenka. – K., 2016. – 223 s.
24. *Shevchenko B.* Uchast polku Chornykh zaporozhtsiv u Pershomu Zymovomu pokhodi Armii UNR terytoriiu Kirovohradshchyny u 1919–1920 rokakh – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kokm.kr.ua/pdf/5.pdf>

ABOUT THE AUTHORS

Grinchenko Vitaliy Viktorovich – Teacher of History and Geography of the Vysoki Bayraky Educational Complex of the Kropivnitsky District State Administration of the Kirovograd region (Kropyvnytskyi, Ukraine).

Grinchenko Viktor Hryhorovich – associate professor of the Department of History of Ukraine, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Candidate of Sciences (History), Associate Professor (Kropyvnytskyi, Ukraine).

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Ю. В. Бідун

Особливості прийому учнів в Київську духовну семінарію в період утвердження нового семінарського статуту 1867 р. (кінець 60-х рр. XIX ст.)... 5

В. В. Грінченко В. Г. Грінченко

Центральна Україна у спогадах учасників Першого зимового походу армії УНР..... 13

В.М. Щербатюк

Міфи та реальність Звенигородського збройного повстання (до 100 річчя події)..... 26

Д. В. Кудінов, М. А. Михайліченко

Український старшина Микола Георгійович Кобеляцький: начерк біографії .. 45

В. Г. Грінченко

Літературознавець Іван Савич Романченко: історико-біографічний нарис (до 125-річчя з дня народження)..... 59

О. В. Олійник

Діяльність підпільного українського Червоного Хреста в лавах УПА на території Галичини в другій половині 1940-х рр. 76

О. О. Житкова

Освітня діяльність УАПЦ у м. Києві (початок 1920-х рр.) 86

АРХЕОЛОГІЯ, ЕТНОЛОГІЯ, ЕТНОГРАФІЯ

І. А. Козир

Печі й тандири виробничого призначення з Торговицького археологічного комплексу золотоординського часу..... 99

І. В. Шевченко

Археологічний комплекс “Плесковитого каменя” на березі річки Бокова в Долинському районі..... 122

О. А. Ломака

Міжетнічні шлюби на Кіровоградщині в другій половині XX століття..... 130

С. В. Проскурова

Амбівалентність української історичної пам’яті про комуністичну минувшину (до 80-річчя утворення Кіровоградської області)..... 142

ІСТОРИЧНА РЕГІОНАЛІСТИКА

- А. О. Бутко**
Природні угіддя, господарські об'єкти, населені пункти території
Задніпрських місць Гетьманщини як об'єкти спадкових та грошових відносин
купівлі–продажу..... 153
- О. В. Чорний**
Місто Єлисаветград другої половини ХІХ – початку ХХ століття: штрихи
з історії та культури.....170
- К. В. Шляховий**
Село Велика Северинка Кропивницького району Кіровоградської області:
історія заснування та адміністративно-територіального підпорядкування
наприкінці ХVІІІ – на початку ХХІ століття..... 184
- Л. В. Маренець**
Політика керівництва Єлисаветградського земського реального училища у роки
Першої російської революції 1905–1907 рр. (за документами Державного архіву
Кіровоградської області) 194
- В. Л. Тимошенко**
Початок Першої світової війни у сприйнятті жителів Єлисаветграда
(за матеріалами газети "Голос Юга").....202
- О.В.Чорний**
Єлисавет: походження назви та історія її вживання (1755–1924 рр.) 212
- М. В. Сінченко**
Місто Єлисавет: маловідоме перейменування, яке відбулось як фактично,
так і юридично.....244
- О. О. Бабенко, В. П. Колєчкін**
Короткий огляд подій 1919 року у Єлисаветградському повіті 255
- І. А. Вієсяна**
Адміністративно-територіальні реформи 1920–1930-х рр.
у Центральноукраїнському регіоні 265
- Н. М. Токар, Т. А. Телих**
Бобринецький район в роки нацистської окупації..... 286
- В. П. Колєчкін**
Визволення районних центрів Кіровоградської області у березні 1944 року... 295
- Б. Л. Шевченко**
Оточення військами 2-го Українського фронту дивізій 8-ї німецької армії
під Кіровоградом у січні 1944 року.....313

О. О. Бабенко

Кременчуцька гідроелектрична станція – найбільший промисловий об'єкт
Кіровоградської області: історія створення 322

Є. В. Дементов

До питання про перейменування Кіровограда на Кропивницький..... 334

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ**О. М. Марченко**

Благодійна діяльність купецтва Російської імперії другої половини ХІХ – на
початку ХХ ст. (на прикладі Єлисаветграда)..... 341

О. Л. Ковальков

Радянське вторгнення до Демократичної республіки Афганістан у грудні
1979 р.: спроба корегування хронології подій 355

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ**А. І. Безикуренко**

“Исторический очерк г. Елисаветграда” О. М. Пашутіна як узагальнююча праця
з історії міста другої половини ХVІІІ – ХІХ століття..... 367

О. А. Житков, К. С. Мельничук

Історики про реалізацію аграрної політики тимчасового уряду Росії
в Наддніпрянщині (березень–жовтень 1917 року)..... 376

І. А. Вівсяна

Соборницька місія Українських Січових Стрільців у Наддніпрянщині:
історіографія проблеми 393

К. С. Мельничук, О. А. Житков

Організація історичних досліджень у Зінов'євську
в 20-х роках ХХ століття..... 414

С. О. Халхунов

Проблема розбудови збройних сил Гетьманату в працях дослідників військової
еміграції 1920–1960-х рр. 431

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

Yu. V. Bidun

Features of admission of students to the Kiev theological seminary in the period of approval of the new seminary statute of 1867 (the end of the 1960's.) 5

V. V. Grinchenko, V. H. Grinchenko

Central Ukraine in the memoirs of the participants the First winter campaign of the upr army.....13

V. M. Shcherbatiuk

Myths and reality of Zvenygorodka armed insurrection (devoted to its 100th anniversary) 26

D.Kudinov, N. Mikhaylichenko

Ukrainian starshina Mykola Kobeliatskyi: biography outline.....45

V. H. Grinchenko

Literature scholar Ivan Savich Romanchenko: historical and biographical sketch (to the 125th birthday anniversary) 59

O. V. Oliynyk

Activities of the underground ukrainian Red Cross in the UPA ranks on the territory of Galicia in the second half of 1940 s.....76

O. O. Zhytkova

Educational activity of UAOC in Kyiv (at the beginning of 1920's).....86

ARCHEOLOGY. ETHNOLOGY. ETHNOGRAPHY

I. A. Kozyr

The furnaces and tandoors of manufacture origin of the Torgovytsya archeological complex of Golden Horde time.....99

I. V. Shevchenko

The archaeological complex “Splashing stone” on the banks of the Bokovaya river in the Dolinsky district.....122

A. A. Lomaka

Ethnic marriage in Kirovodladschin in the second half of the XX century.....130

S. V. Proskurova

Ambivalence of ukrainian historical memory of communistic past (on the occasion of 80th anniversary of establishment of Kirovograd Oblast).....142

HISTORICAL REGIONALITY

A. O. Butko

Natural lands, economic objects, residential sites of the territory of the Pre-present Dnipro hetmanate terrotiries as the objects of heritable and monetary relations of sale-purchase.....153

O. V. Chorny City of Yelisavetgrad the second half of the XIX – early XX century: hits of history and culture.....	170
K. V. Shlyakhovyi Velyka (Great) Severynka village of Kropyvnyts'kyi district of the Kirovograd region: history of foundation and administrative-territorial subordination at the end of the XVIII – the beginning of the XXI century.....	184
L. V. Marenets Management policy of Elisavetgrad regional real school in the years of the first Russian revolution 1905–1907 (according to documents of the State archives of Kirovograd region)	194
V. L. Tymoshenko Beginning of the First world war in acceptance residents of Elisavetgrad (based on the newspaper “Golos Yuga”).....	202
O. V. Chorny Yelisavet: the origin of the name and the history of its application (1755–1924).....	212
M. V. Sinchenko The town of Yelysavet: the lesser-known renaming in fact and in law.....	244
O. O. Babenko, V. P. Kolehkin A brief review of events in 1919 in Yealisavetgrad county.....	255
I. A. Vivsyana Administrative and territorial reforms 1920–1930-x pp. in Central Ukrainian region.....	Ошибка! Закладка не определена. 65
N. M. Tokar, T. A. Telih Bobrinetskiy district in the years of national opaciya.....	Ошибка! Закладка не определена. 86
V. P. Koljetchkin The liberation of the district centers of the Kirovograd region in March 1944.....	295
B. L. Shevchenko The 2-d Ukrainian front army division's surrounding of the 8th german army near Kirovograd in January 1944.....	313
O. O. Babenko Kremenchuk hydraulic power station – the largest industrial object of Kirovograd region: history of creation.....	322
E. V. Dementov On the issue of renaming Kirovohrad as Kropyvnytskyi.....	334

WORLD HISTORY.

O. M. Marchenko Charity activity of the Russian empire merchants in the second half of the 19 th – the beginning of 20 th centuries (on public the example of Yelysavetgrad).....	341
O. L. Koval'kov Soviet invasion to the Democratic republic of Afghanistan in december of 1979: an attempt of the adjustment of chronology of events.....	355

SOURCES STUDIES. HISTORIOGRAPHY***A. I. Bezshkurenko***

“The historical essay of Yelysavethrad city” by O.M. Pashutin as the general work from the history of the city of the second half of the XVIII – XIX century.....367

O. A. Zhytkov, K. S. Melnichuk

Historians on the agrarian policy implementation by the Russian Provisional Government in Central Ukraine (March–October 1917).....376

I. A. Vivsyana

The unifying mission of Ukrainian Sich Riflemen in naddnipryanshchyna: historiography of the problem.....393

K. S. Melnichuk, O. A. Zhytkov

Organization of the historical studies in Zinoviyvsk during 20th of the 20th century.....414

S. O. Khalkhunov

Problem of development of the armed forces of Hetmanat in the work of the military emigration researchers 1920–1960s.....431